

“ENAKE ALI RAZLIČNE”?

Nekateri vidiki razmerja 'enakost - razlike' v feminizmu drugega vala

Povzetek. Članek se ukvarja z osnovno kontroverzno znotraj feminizma drugega vala, z razmerjem med pojmovanjem enakosti in razlike. Koncepta enakosti in razlike sta v osnovi prisotna v vseh feminističnih razpravah in predstavljata glavni 'dejavniki', ki je feministke delil ob vprašanjih ali so ženske različne ali enake glede na nasprotni spol ter ali obstajajo tudi razlike med ženskami. Problem je hkrati tesno povezan z razmerjem med feminizmom kot političnim projektom (emancipacija) ter feminizmom kot teorijo (feministična teorija). Skozi celotno obdobje feminizma drugega vala so se razmerja med pojmovanjem enakosti in razlik ter razmerja med politično in teoretično dimenzijo feminizma spreminjala, glavni dejavnik sprememb pa je ontološki prelom, ki se je v feminizmu zgodil z dekonstrukcijo modernega (ženskega) subjekta.

Ključne besede: feminizem, feministična teorija, enakost, razlika, moderni subjekt, dekonstrukcija, enotni ženski subjekt, emancipacija.

Enakost in razlike kot problem

Feministična teorija zaobsega danes raznovrstne perspektive, ki jim skorajda ne moremo več najti skupnega imenovalca. Posledica raznovrstnosti so težave pri prepoznavanju osnovnih feminističnih smeri, ki so bile na začetku feminizma drugega vala še jasno razmejene¹. Z drugimi besedami to pomeni, da je mogoče feministično teoretsko produkcijo danes prepoznavati in analizirati zgolj po vsebinskih konceptih, ki jih posamezne perspektive uporabljajo kot razlagalne modele. Takšna analiza pa ni le neizogibna, ampak je tudi edini možen način analize, ki se lahko izogne posploševanju.

Raznovrstnost pa ni značilnost feministične teorije samo danes, ampak jo opazimo tudi skozi analizo razvoja feministične teorije znotraj feminizma drugega vala (od sredine šestdesetih dalje). Korenite spremembe oziroma transformacije v feminizmu drugega vala bomo poskušali analizirati tako, da se bomo osredotočili

* Mag. Alenka Švab, diplomirana sociologinja.

¹ V mislih imamo osnovne feministične tokove - radikalni, socialistični, marksistični, liberalni feminizem, ki jih J. Evans (1995) imenuje kar konvencionalne feministične šole.

na konceptualno spreminjanje razmerja med dvema osnovnima analitičnima kategorijama znotraj feministične teorije - *konceptoma 'enakosti in razlik'*.

Naša osnovna teza se glasi: omenjena koncepta predstavljata osnovo feminističnih teoretičnih analiz in sta prisotna skozi vso feministično produkcijo (tudi tisto iz prejšnjih stoletij). Hkrati sta vedno predstavljala konfrontacijsko razmerje, ki je diferenciralo feministične perspektive, saj sta bila percipirana kot nasprotujoča si ter izključujoča se koncepta. V feminističnih razpravah se je v osnovi zmeraj zrcalila osnovna dilema, ki bi jo poenostavljeno ponazorili v vprašanju ali so ženske enake ali različne do nasprotnega spola ter ali obstajajo (predvsem glede vprašanja zatiranja) razlike tudi med ženskami.

Razmerij nasprotja in konfliktnosti kljub temu ne pojmujejo kot nekaj negativnega, ravno nasprotno, notranja 'konfliktna' diferenciacija je bila, kot bo pokazal tekst, tudi notranja gonilna sila ter nujni pogoj za obstanek (preživetje) feministične teorije (ter feminizma nasploh, če upoštevamo politične implikacije teoretskih prispevkov).

Spremembam v pojmovanju konceptov enakosti in razlike lahko sledimo retrospektivno in pri tem ločimo več obdobij. Za osnovno analitično 'naslombo' lahko vzamemo glavno ontološko spremembo znotraj feministične teorije - dekonstrukcijo enotnega ženskega subjekta, ki pomeni priznanje razlik med ženskami glede na vrsto različnih dejavnikov kot so razred, starost, etnična in rasna pripadnost, spolna orientiranost idr. Kljub časovni sukcesivnosti sprememb vidimo, da sta oba koncepta vseskozi prisotna, le da so se spreminjali nivoji analize ter razmerja med njima. Na primer, vseskozi opažamo 'zapostavljenost' enega od omenjenih konceptov v različnih časovnih obdobjih.

Najpomembnejši notranji razcep v začetkih feminizma drugega vala (prvo obdobje od sredine šestdesetih pa do sredine sedemdesetih let) najdemo med liberalnim feminizmom ter radikalnim feminizmom (Evans 1995). Prvi je temeljil na zagovoru enakosti, drugi pa na zagovoru razlike glede na *nasprotni spol*. Lahko bi rekli, da so bile v tem 'klasičnem' konfliktu razmerju feministične razprave ujete v omenjeni dihotomiji 'enakost vs. razlike', ki predpostavlja razmerja izključevanja. Še ena značilnost prvega obdobja pa je preokupacija z opredeljevanjem odnosa do nasprotnega spola, ki se zrcali v dilemi, ali so ženske enake ali različne glede na nasprotni spol. Kasneje so feministične razprave presegle to dihotomijo z iskanjem različnih izhodov. Na ravni naše teme so se ti izhodi izoblikovali skozi kritično prevrednotenje ontološke osnove - z dekonstrukcijo enotnega ženskega subjekta. To pomeni, da so se z vpeljavo razlik znotraj kategorije ženskega subjekta (priznanje razlik med ženskami) odprle nove razsežnosti razmerja med konceptoma enakosti in razlik, ki se predvsem razširi od relacije enakost/razlike med spoloma (oziroma razmerje moški:ženska), do relacij znotraj socialne kategorije spola (razlike med ženskami, razlike med moškimi).

Spremembe v pojmovanju razlik in enakosti v feminizmu so pomenile tudi spremembe v dvojni identiteti feminizma - feminizmu kot teoriji (feministična teorija) ter feminizmu kot političnemu 'projektu' (emancipacija žensk). Tako so spremembe znotraj feminizma drugega vala zmeraj reflektirale spremembe v razmerju med omenjenima dimenzijama, torej med teoretičnim in političnim, in

so hkrati vplivale tudi na spreminjanje koncepcij znotraj 'teoretičnega' polja kot tudi znotraj 'političnega' polja.

Moški kot 'merilo' in politična predimenzioniranost feminizma drugega vala

Osnovno vprašanje s katerim so se feministke srečevale v začetku feminizma drugega vala (od konca šestdesetih let dalje) je bil problem enakosti oziroma razlik glede na nasprotni spol. Perspektive, ki izhajajo iz predpostavke razlik med spoloma v tem kontekstu, največkrat uporabljajo biološke razlike med spoloma kot glavni argument za razlike. Eden izmed mnogih primerov tovrstne argumentacije je teorija, ki jo je izdelala francoska filozofinja Luce Irigaray². Notranja diferenciacija perspektiv 'razlike' se še poveča če upoštevamo še tiste feministke, ki spolno razliko argumentirajo na podlagi ženskega posedovanja posebne morale in nagnjenja ter sposobnosti za skupnost (Snitow 1990, 24).

Nasprotno pa feministične teorije enakosti (na primer liberalni feminizem) izhajajo iz argumentacije, da so razlike med spoloma socialno pogojene. Tako je socialni pomen bioloških razlik mogoče odstraniti in s tem zagotoviti enakost med spoloma. To je mogoče realizirati bodisi skozi androginijo bodisi skozi minimalizacijo biološkega pomena razlik v tem kontekstu (Snitow 1990, 24).

Ena od pomembnih ločitvenih točk med 'feministkami razlike' ter 'feministkami enakosti' je v tem, da prve poudarjajo pomen telesa, medtem ko slednje poskušajo njegov pomen zmanjšati na minimum (Snitow 1990, 24). Enakost moških in žensk je značilnost liberalnega feminizma, vendar ne zgolj znotraj feminizma drugega vala, saj izvirajo te ideje iz 18. in 19. stoletja, z zagovorom enakih pravic žensk (državljanke pravice, na primer volilna pravica)³.

Kot opaža Judith Evans, je 'zgodnji radikalizem' prav tako 'detektiral' pomembnost razlik med različnimi skupinami žensk, vendar je bilo to vedenje v bolj rudi-mentarni obliki ter jih je podpirala zgolj manjšina feministk. Obenem nikoli ni bilo vedenja o pomembnosti razmerja enakost nasproti razlikam. Medtem ko sta tako zgodnji 'radikalizem' kot liberani feminizem percipirala razlike med spoloma, ni nobeden od njiju videl teh razlik kot 'naravno danih'. Predvsem so feministke obeh smeri videle razlike kot 'negativne', kljub temu, da so nekatere med njimi poudarjale ženske vrednote in kvalitete. Nekatere med njimi bi prevzele določene attribute

² Primer navajamo z določeno mero posploševanja, saj med njeno teorijo razlike in nekaterimi drugimi obstajajo precejšnje razlike. V svoji teoriji Luce Irigaray postavi glavno tezo, da je znotraj kapitalistične družbe edini subjekt moški, medtem ko je ženska kot subjekt manjkajoča, torej ne obstaja in je zato potrebna "revolucija v mišljenju in etiki, da bi se razlike med spoloma sploh lahko realizirale" (Irigaray 1992, 166). Druge teorije razlike navadno ne prestopijo mej kapitalizma v pomenu, kot ga izpostavi L. Irigaray, ampak iščejo argumente za razlike znotraj kapitalistične družbe oziroma argumentirajo razliko predvsem na biološki osnovi ženske specifične reprodukcijske funkcije. V tem smislu, teorija L. Irigaray izzveni precej 'pesimistično', saj implicitno opozarja na težavnost realizacije 'revolucije' oziroma celo na nezmožnost tovrstne spremembe z instrumenti, ki jih feministke 'imajo na voljo'.

³ Klasična primera sta Mary Wolstonecraft z "Zagovorom pravic ženske" (1792) ter dela, ki sta jih napisala Harriet Taylor Mill in John Stuart Mill.

moških, medtem ko so druge razumele značilnosti obeh spolov kot izkrivljene (Evans 1995, 77).

Čeprav je jasno razvidno nasprotje med feministkami, ki zagovarjajo različnost od moških in tistimi, ki zagovarjajo enakost spolov, gre v prvem obdobju pravzaprav le za dve vrsti pojmovanja enakosti. Na prvi pogled se omenjeni poziciji kažeta kot nasprotujoče razmerje 'enakost vs. razlika', hkrati pa je enakost 'vseprisotna', saj jo najdemo tako znotraj radikalnega feminizma kot znotraj liberalnega feminizma. Gre namreč zato, da sta obe poziciji temeljili na 'univerzalnem' razumevanju zatiranja žensk, na monolitni percepciji Ženske. Kljub navidezni opoziciji med liberalnim in radikalnim feminizmom, je bila *enakost* osnovni interni princip oziroma izhodišče analize.

Znotraj razlikovanja med politično in teoretično dimenzijo feminizma, lahko v prvi fazi govorimo o t.i. politični predimenzioniranosti. Feminizem kot politični projekt s ciljem emancipacije žensk je imel večjo prednost pred teoretično produkcijo. Prvotna naloga feminizma je bila emancipacija žensk in ne teoretična produkcija. Ontološko osnovo je označeval koncept modernega subjekta. Politični diskurz je funkcionalno zahteval tovrstno ontologijo na dveh točkah - prva je enotni moderni subjekt, druga pa so razlike na ravni 'moški-ženska' oziroma ločevanje glede na spol. To sta hkrati nujna predpogoja, da bi bila emancipacija žensk (vsaj teoretično) možna.

Izzivi enotnemu ženskemu subjektu

Razprave o razlikah/enakosti med spoloma so se kmalu, nekje od poznih sedemdesetih dalje, razširile na vprašanje razlik med ženskami, s kritiko kategorije Ženske s perspektive tistih žensk, ki se niso identificirale znotraj monolitne kategorije ženske, največkrat reprezentirane kot bele ženske (feministke) srednjega razreda. Ti 'izzivi z margin' so prispevali k prepoznavanju osnovnih razlik, ki ženske diferencirajo glede na spolno orientiranost, družbeni razred, rase, etničnosti, starost ipd. Če omenimo samo en primer takšne kritike, Bell Hooks pravi, da so "privilegirane feministke največkrat nesposobne govoriti z, za in o različnih skupinah žensk, ker ali ne razumejo povezanosti med spolnim, rasnim in razrednim zatiranjem ali pa tovrstnega zatiranja ne jemljejo resno. Feministične analize se osredotočajo zgolj na analizo spola in tako ne ponujajo trdne osnove, na kateri bi lahko gradile teorijo" (Hooks 1984, 14).

V teoriji so se te kritike reflektirale v obliki 'dekonstrukcije' enotnega ženskega subjekta, ki se je znotraj feministične teorije razvil predvsem z vstopom psihoanalize. Pionirsko delo je opravila Juliett Mitchell z zagovorom Freuda¹, sledi pa cela vrsta feminističnih psihoanalitskih refleksij, ki z razgradnjo enotnega ženskega subjekta načno ontološko osnovo feminizma. V angleškem prostoru je bil najbolj odmeven krog pri reviji *f/m*, predvsem Elizabeth Cowie in Parween Adams,

¹ Z delom *Feminism and Psychoanalysis*, 1976.

s konceptualizacijo seksualnega razcepa (sexual division) in seksualne razlike (sexual differences).⁵

Pojem 'dekonstrukcija' pa ni nastal znotraj feminističnih teoretičnih krogov, ampak je bil 'sposojen' od zunaj. Avtor pojma je Derrida, ki ga definira kot analiziranje delovanja razlike v tekstu, načinov kako pomeni delujejo in učinkujejo. Metoda je sestavljena iz dveh korakov: preobrat (reversal) in odstranitev binarnih opozicij. Binarne opozicije so, trdi Derrida, osnova zahodne filozofske tradicije. Dimenziji znotraj nekega dualizma sta postavljeni v hierarhičen odnos, v katerem je ena od dimenzij (oziroma en del) dominantna, nasprotna dimenzija pa podrejena: enotnost - raznolikost, identiteta - razlike, prisotnost - odsotnost, univerzalnost - specifičnost. Dekonstrukcija tako odkrije medsebojno povezanost na videz dihotomnih dimenzij in pokaže na relativni pomen za neko konkretno zgodovino ter pokaže, da nek dualizem ni naravno dan, ampak je konstruiran za konkretne namene in konkretne kontekste (v Scott 1990, 137).

Tako je dekonstrukcija enotnega ženskega subjekta neke vrste aplikacija pojma dekonstrukcije v feminističnem kontekstu. Kljub temu pa ne moremo trditi, da gre zgolj za inspiracije od zunaj, saj gre pri feministični dekonstrukciji za to, da je bila rezultat notranjih vzgibov. V polju feminističnega *političnega* projekta so se namreč pojavili omenjeni problemi oziroma nesoglasja ali nevzdržanost monolitne percepcije Ženske ter zatiranja žensk. Kljub teoretskemu izvoru dekonstrukcije enotnega ženskega subjekta, pa lahko trdimo, da so pomembni predpogoji za njeno realizacijo tako v 'praksi' kot v 'teoriji' prišli iz 'prakse' in sicer iz notranjih vzgibov.

S tem izzvenijo tudi očitki, ki so se pojavili ob teoretičnih predlogih dekonstrukcije enotnega subjekta, da novi teoretski prijemi praksi ne prinašajo nič, saj se z njimi izgubi vsakršna moč emancipacije žensk. Reakcije na teoretska izpodbijanja 'prakse' se kažejo v obsodbah teoretičark akademske abstrakcije, ki naj bi s konkretnimi problemi zatiranja ne imele nobene zveze (Jalušič 1988). Lahko bi rekli, da so ti konfliktni odnosi prinesli na dan do tedaj potlačeno konfliktno razmerje med teorijo in prakso.

Obtožbe akademske abstrakcije ne delujejo prepričljivo, ampak reflektirajo notranje probleme feminizma skozi sedemdeseta leta ravno zato, ker so med konkretnimi problemi iz feministične prakse najbolj izstopali ravno problemi z monolitno kategorijo Ženska. Problemi so prihajali iz prakse, problematizirani s strani feministk 'z margine', teorija pa jih je le reflektirala in ne obratno. V tem kontekstu teorija in njene refleksije torej niso neka abstraktna forma *sui generis*.

Tvegamo lahko tudi trditev, da je do teh sprememb lahko prišlo zaradi že omenjenega pomembnega poudarka na politični dimenziji feminizma. Feminizem je bil z 'nadprezentirano' politično identiteto predpogoj za radikalne ontološke spremembe v polju teorije z dekonstrukcijo enotnega subjekta. Oziroma, da do dekonstrukcije enotnega subjekta ne bi prišlo brez tovrstne predimenzioniranosti oziroma praktičnih vzgibov od znotraj, ki so 'omogočili' notranji konflikt ter razjasnitev internih feminističnih problemov.

⁵ *Seksualni razcep označuje biološke razlike, seksualne razlike pa družbeno konstrukcijo na osnovi seksualnega razcepa (Adams 1988).*

Pomembnost politične dimenzije feminizma pa ne pomeni le, da so se problemi reflektirali najprej v praksi, ampak je hkrati tudi omogočala, da so bili problemi tam tudi najprej opazni. To pomeni, da je tudi sama kritika enotnega ženskega subjekta najprej prišla iz prakse s feministkami 'z margin'.

Dekonstrukcija enotnega (ženskega) subjekta je pomenila spreminjanje razmerij med politično in teoretično dimenzijo feminizma. Tako se je ob tem prelomu poudarek prevesil v prid teorije oziroma se je razmerje med teorijo in prakso bolj uravnotežilo. To ima pomembne implikacije v feministični analizi, ki se je z omenjenim ontološkim premikom docela spremenila. S politično predimenzioniranostjo ter z monolitno analitično kategorijo spola je namreč prevladoval določen način analize, ki ga je mogoče zaslediti na več nivojih. Politični poudarek je namreč dajal prednost analizam ženskega zatiranja, ki so temeljile na predpostavki univerzalnosti zatiranja žensk ter na uporabi enotnega ženskega subjekta kot osnovne analitične kategorije.

S temi spremembami se je spremenila tudi analiza. Največja sprememba, dekonstrukcija enotnega ženskega subjekta, je bila 'ontološke' narave, hkrati pa je imela tako epistemološke posledice, kot tudi spremembe v vsebinskem (tematskem) smislu. Če je v kontekstu politične predimenzioniranosti prevladovala analiza, ki je vsebinsko temeljila na preučevanju zatiranja in podrejenosti žensk, lahko po spremembah razmerja politično: teoretično govorimo o preobratu k analizi 'individualnega'. Ali, kot pravi Vlasta Jalušič, feminizem drugega vala lahko razdelimo v fazo boja za enakost, ki je izrazito 'družbenostna' v smislu osredotočenja na spremembe družbenih okoliščin (torej izrazito politična, op.A.Š.) in 'radikalno' s premeščanjem meje med zasebnim in političnim. Druga faza pa je faza boja za razlike in se osredotoči na individualno raven, na psihično konstitucijo ženskosti (Jalušič 1992, 128).

V tem kontekstu bi lahko govorili o več pomembnih premikih, ki smo jih že omenili: od političnega k teoretičnemu; od 'kolektivnega' k individualnemu; od monolitne percepcije subjekta (ter identitete) k 'pluralistični' percepciji itd.

Vsebinske spremembe se kažejo v obratu k individualnem, ki nadomesti univerzalistično pojmovanje zatiranja žensk in ki zvaža feministično analizo na zgolj analizo zatiranja ter iskanja političnih rešitev za izboljšanje položaja. Odprejo se nove dimenzije analize in s tem nove tematike - predvsem analize subjektivnosti, identitete itd. To kaže, da feminizem ni zgolj 'boj' za pravice žensk in odpravljanje zatiranja, ampak da vključuje tudi analize (študije) o ženski subjektivnosti, identiteti ipd.

Poudariti moramo, da pri omenjenih preobratih ne gre za negacijo prejšnjega načina analize oziroma pojmovanje razmerja politično:teoretično kot izključujočega. Ravno nasprotno, z omenjenimi spremembami se na ravni razprav o tem, kakšno naj bo razmerje med omenjenima dimenzijama ter katera od njiju naj se podredi (oziroma še natančneje, ali se mora teoretična dimenzija podrediti političnim interesom emancipacije in spreminjanja družbenih razmer z odpravo podrejenosti 'drugega spola'), izoblikujejo tudi nove rešitve v polju političnega. To pomeni, da s prenosom težišča na bolj teoretično dimenzijo (oziroma uveljavitev teoretične dimenzije brez obtoževanja njene abstraktnosti in akademske vzviše-

nosti) spremenjeni pomen politične dimenzije in konkretnih akcij. Tu namreč ne opazimo odpoved političnim akcijam oziroma politični aktivnosti, ampak ravno nasprotno, spremembo v načinu 'izvajanja' političnega. Tudi tu lahko zasledimo že omenjeni preobrat od 'kolektivne' (na enotnem ženskem subjektu temelječe) pozicije k partikularnim pozicijam ali od kolektivnih akcij k manjšim, v določene skupine žensk usmerjenim, projektom.

Nedvomno te spremembe pomenijo tudi mnogokrat omenjeno pluralizacijo znotraj feministične teorije oziroma študij, ki je razvidna ne samo v domala nepregledni (objavljani) literaturi, ampak tudi že omenjeno nepreglednost v določanju feminističnih smeri oziroma tokov. Če je bilo torej v času politične predimenzioniranosti še lahko definirati feminizem kot radikalni, socialistični, marksistični, liberalni ipd., je danes ta klasifikacija povsem neuporabna. Lahko celo trdimo, da tovrstnih smeri, vsaj v luči njihove moči izpred dvajset, trideset let, ni več. Če pa obstajajo, so zgolj ene izmed smeri v množici drugih 'enakovrednih' perspektiv, med katerimi nobena perspektiva nima večje legitimne vrednosti od drugih. Omenjene smeri so, kot je že iz njihovih imen razvidno, povsem politično definirane, kar potrjuje našo domnevo o pomembnosti politične akcije v prvi fazi feminizma drugega vala, hkrati pa lahko pripomnimo, da gre za terminologijo, ki je docela vzeta iz 'moške' (moškosrediščne) politične misli.

Pluralizacija konceptov znotraj feministične teorije se kaže tudi v razvoju t.i. različnih študij od ženskih študij, (women studies), študij spolov (gender studies) do feminističnih študij ipd. Lahko bi rekli, da je skupna točka vseh teh študij preseganje disciplinarne omejenosti in zaobjema študije z različnih perspektiv (od zgodovinske, psihoanalitske, sociološke, psihološke idr.). Hkrati je potrebno dodati, "da ne obstaja nobena večja ali manjša relevantnost primera in 'predmeta' ženskih študij glede na katero koli 'družbeno znanost'. Še več, v projektu ženskih študij je tendenca fragmentacije in 'razenotenja' 'družbenih znanosti', ki težijo v vseobsežno znanost o 'družbenem'" (Jalušič 1993, 110).

Med omenjenimi različnimi študijami gre velikokrat tudi za prekrivanja, predvsem pa za nejasnosti pri definiranju polja analize enih in drugih študij. Če omenimo samo primer študij spolov, gre v tem primeru za "raziskovanje 'družbene', zgodovinske oz. diskurzivne konstrukcije spola (če se ta razlikuje od domnevne 'naravne' spolne pogojenosti) kot tistega, kar se razlikuje od pristopov, izhajajočih iz domnevne naravno dane spolne delitve" (Jalušič 1993, 109). Kljub temu se zdi, da so študije spolov (tudi) tiste, ki predvsem gradijo na predpostavki razgradnje enotnega subjekta in da s tem zajemajo tako študije žensk kot moških. Zdi se, da študije spolov niso edine, ki temeljijo na analizi diskurzivne konstrukcije spolov, saj je kritika ideološke naravne dodeljenosti družbenih vlog po spolu (iz česar izvira podrejenost ženskega spola), več ali manj vseprisotna že od vsega začetka feminizma drugega vala (oziroma, že v feminističnih idejah iz prejšnjih stoletij).

Preseganje dualizma 'enakost vs. razlike'

Konflikt znotraj dualizma 'enakost vs. razlike' je tesno povezan z vprašanjem feministične dvojne identitete v razmerju med politično in teoretično dimenzijo feminizma. Če so se feministke v prvem obdobju feminizma drugega vala ukvarjale z dilemo ali so/naj bodo ženske enake moškim ali različne od njih, se je z dekonstrukcijo enotnega ženskega subjekta in torej s premeščanjem težišča v razmerju politično:teoretično, vprašanje razširilo oziroma poglobilo z usmerjanjem pozornosti na razlike znotraj spolnih kategorij - med ženskami in med moškimi. Lahko bi rekli, da se preobrat ni dogodil naenkrat, prvič zato, ker so omenjene spremembe povzročile vroče razprave o tem kaj spremembe prinašajo⁶, ki so se vleklye čez vsa osemdeseta leta in se nadaljevale v obliki feminističnih postmodernističnih razprav oziroma opredeljevanja do postmodernizma in nanj vezanih zunaj-feminističnih teoretskih produkcij tudi v devetdesetih letih. In drugič zato, ker so se analitične spremembe dogodile najprej na nivoju kategorije 'ženske' in šele kasneje se je postopoma analiza usmerila tudi v preučevanje moške subjektivnosti (za analizami očetovstva, homoseksualnosti ipd.).

Na prvi pogled se zdi, da imamo od te točke dalje opravka le še z razlikami, vendar gre za nekaj več. Če sta se koncepta 'enakost' in 'razlike' prej postavljala v konfliktno izključujoče razmerje, lahko sedaj govorimo ne o premeščanju poudarka s pola enakosti (boj za enakost ter enakopravnost z moškimi) na pol razlik, ampak o 'preseganju' omenjenega dualizma, ki s tem ponuja drugačno percepcijo razlik in enakosti.

'Enakost vs. razlike' ni edini modernistični dualizem, ki se je v feminizmu uporabljal. Spremembe znotraj njega so povzročile tudi spremembe znotraj drugih dualizmov: politično - teoretično, identiteta - razlike, univerzalnost - specifičnost, integracija - segregacija, istost - drugačnost, enakost - neenakost ipd.

Za preseganje dualizma najdemo znotraj feministične teorije (predvsem tiste iz devetdesetih let) kar nekaj rešitev. Ugotovimo lahko enotno strinjanje o tem, da znotraj modernističnega dualizma 'enakosti vs. razlike' rešitev ni moč najti, ampak da je potrebno rešitve iskati zunaj dihonomnega para (Scott 1990; Crosby 1992; Evans 1995; Fraser 1997).

Ob tem se koncept 'razlik' ne sme izgubiti, saj je bilo to do sedaj najbolj kreativno analitično orodje. Analiza se mora osredotočiti na razkrivanje *odnosov moči*, ki postavljajo enakost kot opozicijo/antitezo razlikam in zavrnitev posledično dihonomno politično izbiranje (Scott 1990, 142). Tu je pomembno opozoriti na to, da 'dekonstrukcija' ne pomeni ignorance političnega oziroma političnih konsekvenc, ampak ravno nasprotno opozarja na to, da je pravzaprav politična nemoč vidna znotraj dualizma 'enakost vs. razlike', izhajajoč iz monolitnega pojmovanja subjekta (zatiranja).

Kot opozarja Michael Walzer, je "izvor pomena enakosti negativen, egalitarizem pa že v izvoru abolicijska politika. Njen namen ni odpraviti vse razlike, ampak določen sklop razlik, različen ob različnem času in na različnih mestih" (Walzer, v Scott 1990, 142).

⁶ Tu gre predvsem za vprašanje politične moči feminizma.

Zdi se, da je 'enakost' znotraj dualizma 'enakost vs. razlike' delovala kot ideološki konstrukt, ki zamaskira 'politično' (politične implikacije) dejanskih razlik. Lahko bi celo rekli, da v modernističnem razmerju 'enakost vs. razlike', ki deluje izključujoče, enakost prevladuje nad razlikami in jih s tem izključuje. Na primer, z zagotovljeno pravno enakostjo - enakopravnostjo, ki se pogosto enači z realizacijo enakosti, se doseže nasprotni učinek od zagotavljanja enakosti - namreč, da se razlike (tudi med drugim v obliki podrejenosti oziroma drugačnega tretiranja spolov) pod 'krinko' enakopravnosti zabrišejo in s tem reproducirajo. Namesto dejanskega dualizma 'enakost vs. neenakost' vstopi 'enakost vs. razlike', kar pomeni, da se ob zagotovitvi enakosti (ki naj bi se v omenjenem primeru zagotovila z enakopravnostjo) odpravijo razlike (neenakost).

V (feminističnem) pravu je primer 'skrite' diskriminacije definiran kot 'difference model of equality', kar pomeni, da je ženska tretirana drugače kot moški v smislu diskriminacije (Morgan 1995, 89). Katharine MacKinnon pojasnjuje to konceptualizacijo enakosti in neenakosti kot neprimerno, ker ohranja moškega kot standard, po katerem se meri ženske. Bolj primeren pristop oziroma razumevanje enakosti je 'pristop podrejenja' (the subordination approach), ki se ne osredotoča le na razlike, ampak predvsem na odnose moči (MacKinnon, v Morgan 1995, 90).

Pomemben del rešitev, ki jih nekatere feministične pozicije ponujajo s presegom dualizma 'enakost vs. razlike' je osredotočanje na *proces diferenciacije*, na 'nestatičnem' pojmovanju identitete in ne zgolj na 'razlike' (Crosby 1992, 140). Gayatri Spivak v tem kontekstu govori o "nereducirani razliki", "neznanemu jazu", ker razlika ni nekaj kar bi lahko spoznali, ampak proces, ki se neprestano odvija (Spivak, v Crosby 1992, 140).

Vztrajanje na tako pojmovanih razlikah pomeni, da so razlike pogoj individualnih in kolektivnih identitet in so stalni izziv fiksnim 'identitetam' (Scott 1990, 144). Gre pravzaprav za ločevanje razlik na dveh različnih nivojih, za razlike med posamezniki, torej za razlike kot so jih definirale feministke skozi nasprotje 'enakost vs. razlike', ter za razlike na nivoju individuuma oziroma identitet. 'Neznani jaz' kot ga poimenuje G. Spivak ali bolje rečeno neulovljivi jaz, je torej tisto, kar se izmika analizi v smislu 'totalnega' ('resničnega') razumevanja, dojemanja.

Kljub teoretični razdelanosti in kritičnemu pristopu do modernističnega pojmovanja dualizmov (v našem primeru enakosti in razlik) lahko ugotovimo, da feministična teorija v analizi s perspektive preseganja dualizmov ni prešla od teoretičnih ugotovitev na konkretno raven. Tako se zdi, da teoretske razprave kljub pozornosti, ki jo posvečajo političnim implikacijam teorije, in kljub izredno kritični naravnosti niso vzpodbudile konkretnejših analiz in s tem tudi 'preverjanja' 'veljavnosti' ali možnosti realizacije teoretskih dognanj. Gre za vprašanje, ki ga nismo odpirali in bi vsekakor zahteval posebno obravnavo - to je vprašanje sposobnosti 'prestopa' od abstrakcije h konkretnejšim analizam. 'Prevelika' abstrakcija je očitak, ki ga je feminizem deležen že od prvih psihoanalitskih prispevkov dalje (glej Harris 1996, 138). Čeprav menimo, da je potrebno takšne očitke vedno obravnavati v konkretnem kontekstu⁷, pa gre preveliki abstrakciji očitati predvsem

⁷ Psihoanaliza v feminizmu je bila na primer 'na udaru' predvsem zaradi praktične 'neuporabnosti' njihovih prispevkov za politično emancipacijo, o čemer smo govorili tudi v našem tekstu.

"odsotnost analize socialnih struktur, 'materialnih praks' v konkretnih primerih, npr. v družini, medijih, delu in izobraževanju" (Harris 1996, 138). V drugi polovici devetdesetih bi prav to morala biti naloga feminističnih analiz oziroma študij, vidi-mo pa jo predvsem v razmahu različnih študij, kot so ženske študije, študije spolov, kulturološke študije idr.

LITERATURA

- Adams, Parween. 1988. "Zapis o razločku med seksualnim razcepom in seksualnimi razlikami". Problemi št.3, Ljubljana.
- Crosby, Christina. 1992. "Dealing with Differences". V J. Butler, J. W. Scott (ur.). *Feminists Theorize the Political*. Routledge: New Yourk, London.
- Evans, Judith. 1995. *Feminist Theory Today*. SAGE Publications: London.
- Fraser, Nancy. 1997. "Equality, Difference and Democracy: Recent Feminist Debates in the United States". V J. Dean (ur.). *Feminism and the New Democracy - Resiting the political*. SAGE Publications: London.
- Harris, David. 1996. *A Society of Signs?*. Routledge: London, New York.
- Hooks, Bell. 1984. *Feminist Theory - From the Margins to the Centre*. Southend Press: Boston.
- Irigaray, Luce. 1992. "Sexual Difference". V Whitford (ur.). *The Irigaray Reader*. Blackwell: Oxford.
- Jalušič, Vlasta. 1988. "Nemogoča ženska". Problemi št.3, Ljubljana.
- Jalušič, Vlasta. 1992. *Dokler se ne vmešajo ženske*. Krt: Ljubljana.
- Jalušič, Vlasta. 1993. "'Nove demokracije' in 'ženske študije'". V E. Bahovec (ur.). *Od ženskih študij k feministični teoriji*. ČKZ: Ljubljana.
- Morgan, Jenny. 1995. "Sexual Harassment and the Public/Private Dichotomy: Equality, Morality and Manners". V M. Thornton (ur.). *Public and Private (Feminist Legal Debates)*. Oxford University Press, Oxford.
- Scott, Joan W. 1990. "Deconstructing Equality Versus Difference: Or, the Uses of Poststructuralist Theory for Feminism". V M. Hirsh, E. Fox Keller (ur.). *Conflicts in Feminism*. Routledge: New Yourk, London.
- Snitow, Ann. 1990. "A Gender Diary". V M.Hirsch, E. Fox Keller (ur.), *Conflicts in Feminism*. Routledge: New York, London.
- Yeatman, Anna. 1991a. "Postmodern Critical Theorizing: Introduction". *Social Analysis, Special Issue - "Postmodern Critical Theorizing"*. The University of Adelaide: Australia.
- Yeatman, Anna. 1991b. "Postmodernity and Revisioning the Political", *Social Analysis, Special Issue - "Postmodern Critical Theorizing"*. The University of Adelaide: Australia.